

RECENSIES

(Sint-Vitus), Nieuwlicht bij Hoorn, Nijmegen (Sint-Katharina), Nunhem bij Roermond (Sint-Elisabethsdal), Reimerswaal, Roermond (Sint-Hiëronymus), Rugge bij Den Briel, Thabor bij Sneek, Utrecht (Onze-Lieve-Vrouw en de XII Apostelen), Vredendaal bij Utrecht, later Amersfoort (Sint-Jan), Windesheim zelf, Zaltbommel (Sint-Pieterswiel), Zwolle (Bethlehem); de vrouwenkloosters Amsterdam (Mariënveld), Arnhem (Bethanië), Brunnepe bij Kampen (Sint-Jan Baptist), Diepenveen, Dordrecht (Sint-Agnes), Nijmegen (Mariënborg), Renkum, Utrecht (Jerusalem). De historici van de religieuze instellingen in deze plaatsen doen er goed aan dit naslagwerk ter hand te nemen, vermits de geschiedenis van deze kloosters vaak raakpunten vertoont met andere, soms verwante bewegingen (broeders en zusters van het Gemene Leven, begijnen, Franciscaanse derde orde, zelfs Zakkbroeders).

Onwillekeurig dringt zich, bij de evaluatie van dit repertorium, een vergelijking op met analoge ondernemingen (*Monasticon Batavum*, *Monasticon belge*, *Gallia Monastica*), alhoewel de enorme verschillen inzake opzet en onderwerp uiteraard opvallen. Toch lijkt onderhavige formule de meest efficiënte, al was het maar omdat ze het meest oog heeft voor de essentie van zo'n werk, namelijk het mededelen van alle relevante informatie vereist voor het actuele historisch onderzoek in een gemakkelijk hanteerbaar naslagwerk. In dat opzicht is het betreuenswaardig dat niet iets meer aandacht werd besteed aan de helderheid van de uiteenzettingen: enkele kaartjes ter verduidelijking bij de geografische situering, die vooral buitenlandse gebruikers voor problemen kan stellen, en een volledige lijst van sigla, die herhaaldelijk teruggripen naar deel één of deel twee had kunnen vermijden, zouden beslist nuttig geweest zijn. Dit doet natuurlijk niets af aan de bewonderenswaardige nauwgezetheid van het geheel die de kritiek - alle steekproeven ten spijt - moeiteloos doorstaat.

Vermelden we tot slot nog dat, als onderdeel van de 'Inleiding tot de geschiedenis van het kloosterwezen' en in dezelfde reeks extranummers van 'Archief- en bibliotheekwezen in België', een algemeen overzicht is voorzien van de bronnen en literatuur in verband met de Windesheimer congregatie.

Walter Simons

Willem Lourdaux, Marcel Haverals, *Bibliotheca Vallis Sancti Martini in Lovanio. Bijdrage tot de studie van het geestesleven in de Nederlanden (15de-18de eeuw), II, De geschiedenis van de bibliotheek en de evolutie van haar inhoud* (Symbolae A, VIII; Leuven: Universitaire Pers, 1982, viii + 510 blz., ill., tab., BF2.500,—, ISBN 90 6186 126 8).

Vier jaar na het verschijnen van het eerste deel van de studie over de bibliotheek van het Windesheimse klooster Sint-Maartensdal te Leuven, door W. Lourdaux en M. Haverals, is een vervolgedeel gereed gekomen. Het eerste deel bevatte de beschrijving van alle nog bewaard gebleven handschriften uit deze bibliotheek. In het tweede deel worden nog zeven codices aan de reeds beschreven honderdnegentig toegevoegd. De geschiedenis van de bibliotheek en de ontwikkeling van het bezit staan in dit deel centraal. Hierin wordt het materiaal aangedragen en besproken voor het derde en laatste deel van de studie, waarin het verband tussen het bezit en het geestesleven ter sprake zal komen. Men dient zich echter te realiseren dat het gaat om de handschriften en niet om de gedrukte werken. Gezien dit uitgangspunt van beide auteurs is het duidelijk dat het accent in deze studie sterk op de middeleeuwen ligt. Voor de latere tijd komt alleen de tekstkritische arbeid van de marti-

nisten aan bod, omdat dezen bij dit - overigens zeer belangrijke - werk bleven speuren naar oude codices, die om een zo zuiver mogelijke tekst te krijgen, onontbeerlijk zijn.

De auteurs hebben hun taak ruim opgevat en een schat aan informatie bijeengebracht over schenkers en hun schenkingen, de bibliotheekruimten in het klooster, de libraria (een aparte kas voor de bibliotheek) en over het scriptorium van Sint-Maartensdal. De gegevens zijn op zeer overzichtelijke wijze gerangschikt, waardoor deze studie als model kan dienen voor een ieder die zich met middeleeuwse bibliotheken bezighoudt. Dankzij de brede taakopvatting bestrijkt het boek een veel wijder gebied dan het Leuvense klooster alleen. Dit komt al tot uiting in de bespreking van de bewaard gebleven bronnen. Daarvan zijn de drie handschriftencatalogi uit Sint-Maartensdal verreweg het belangrijkste. Deze maken het mogelijk het bezit op drie tijdstippen, eind vijftiende, midden zeventiende en eind achttiende eeuw te peilen en verschuivingen in de belangstelling der martinisten te signaleren. De catalogus van Peter van Sint-Truiden was reeds in het eerste deel besproken. In het tweede deel komen de beide andere aan de orde. De oudste catalogus, omstreeks 1487 opgesteld door Gerard Roelants, is helaas verdwenen. Door nauwkeurige analyse echter van een klein, bewaard gebleven fragment en vooral van de met behulp van de Leuvense catalogus opgestelde catalogus uit het Rooklooster, kunnen de auteurs een typologie van de catalogus van Roelants geven: een verzamelcatalogus, waarin het bezit van een honderdtal instellingen werd opgesomd; een alfabetische lijst van auteurs met korte biografische notities, vermelding van hun werken en de plaatsen waar deze aanwezig waren. Bij het opstellen van zijn catalogus moet Roelants gebruik hebben gemaakt van de catalogi uit de kloosters Mariënhege bij Eindhoven en Mariënborn bij Arnhem en die uit het klooster Gaesdonk. Over al deze catalogi laten Lourdaux en Haverals hun licht schijnen. Gemakkelijker hadden de auteurs het tenslotte bij de bespreking van de laatste catalogus van het Leuvense handschriftenbezit; deze werd na de opheffing van Sint-Maartensdal in 1784, door De Beriot opgesteld.

De inventarisaties van Roelants, Peter van Sint-Truiden en De Beriot liggen ten grondslag aan de periodes, waarin de auteurs het historisch overzicht van de bibliotheek hebben geleed, waarbij, zoals reeds is gezegd, de middeleeuwse periode de meeste aandacht krijgt. Door de catalogi met elkaar te vergelijken kan geconstateerd worden dat het Leuvense klooster al in de eerste eeuw van haar bestaan een indrukwekkend handschriftenbezit opbouwde uit schenkingen, legaten, aankoop en kopieerarbeid in het eigen scriptorium. Aardig is te vermelden dat voor het kopiëren voor de eigen bibliotheek uit de libraria een som geld in een andere kas van het klooster, de bursa procuratoris, moest worden gestort: aldus leed deze kas geen schade van de omstandigheid dat de broeders hun tijd niet besteedden aan betaalde kopieerarbeid voor derden.

Een belangrijk onderdeel van de studie van Lourdaux en Haverals vormen hun bevindingen over het scriptorium van Sint-Maartensdal. Op grond van de daar vervaardigde codices valt te concluderen dat deze sober verlucht zijn; miniaturen ontbreken, omdat de rijke indruk die deze ook vroeger maakten strijdig waren met het armoede-ideaal van de broeders van het Gemene Leven. De littera hybrida was bij de martinisten favoriet. Gewezen wordt op het belang van de bladindeling bij codicologisch onderzoek. De plaatsing van de prikken in de marge, die dienden om de liniëring te vergemakkelijken, beantwoordt in Sint-Maartensdal aan meetkundige verhoudingen. Talloze correcties in de afgeschreven teksten wijzen erop dat de martinisten veel zorg hebben besteed aan de zuiverheid van de tekst.

De schenkers uit de eerste eeuw waren behalve de martinisten zelf vooral hoogleraren aan de Leuvense universiteit. Zowel de persoon van de schenker als het geschonkene wordt aan

RECENSIES

een nauwgezet onderzoek onderworpen. Veel van de geschonken manuscripten blijken uiterst zeldzame werken te hebben bevat. Uit de eigen kopieerarbeid, aankopen en schenkingen van de martinisten wordt echter de belangstelling van de kloosterlingen duidelijk: hun voorliefde voor de werken der kerkvaders wordt erin weerspiegeld. In dit verband komt ook naar voren dat liturgische werken door de kloosterbroeders niet als tot de bibliotheek behorend werden beschouwd; dergelijke werken werden in de sacristie bewaard en ook uit een andere kas betaald.

Na 1500 kwam er een einde aan de schenkingen van buiten het klooster. Wellicht was sluiting van de kloosterschool hiervoor aansprakelijk, evenals de malaise in het klooster zelf, zoals in menig ander Windesheims klooster. Wel werd er door de martinisten nog gekopieerd - ondanks de uitvinding van de boekdrukkunst - en ook werd door koop nog menig handschrift verworven, dankzij figuren als Martinus Lips en Ioannes Vlimmer. De voorkeur blijkt in deze tweede periode vooral uit te zijn gegaan naar moraal- en devotieliteratuur. Na 1640 tenslotte, is er op het gebied van nieuw verworven handschriften vrijwel niets nieuws meer te vermelden; er worden zelfs manuscripten verkocht, vooral aan Engelse verzamelaars.

Na het laatste gedeelte van het boek, waarin de lotgevallen van de codices na de opheffing van het klooster worden beschreven, kan de lezer er zich over verbazen dat er nog zoveel tot in onze tijd bewaard is gebleven: de afschaffingscatalogus noemt 392 codices, en op dit ogenblik zijn er 197 teruggevonden.

Tot slot van het inventariserende gedeelte van hun studie geven Lourdaux en Haverals in een index auctorum et operum het gehele handschriftenbestand van het Leuvense klooster weer, zowel de bewaard gebleven als de verdwenen codices. Tabellen vergemakkelijken de onderlinge vergelijking tussen de catalogus van Peter van Sint-Truiden, de afschaffingscatalogus en de in deel I beschreven handschriften, terwijl ook aangegeven is of de codex door Roelants (via de catalogus van het Rooklooster) is vermeld. Enkele schriftvoorbeelden van de in het eigen scriptorium vervaardigde codices, een paar folio's van de catalogus uit het Rooklooster en de volledige catalogus van Peter van Sint-Truiden alsmede de afschaffingscatalogus zijn afgebeeld. Men kan de auteurs dankbaar zijn voor de indrukwekkende hoeveelheid materiaal die zij bijeen hebben gebracht en op overzichtelijke wijze hebben verwerkt. De gegevens zijn niet alleen van belang voor de geschiedenis van het Leuvense klooster, maar voor veel kloosters van de Windesheimer congregatie, die dankzij de liefde voor het geschreven woord, voor onze kennis van het geestelijk leven in de middeleeuwen van grote betekenis zijn geweest.

M. Carasso-Kok

Jacobus Canter, *Dialogus De solitudine (c. 1491)*, B. Ebels-Hoving, ed. (Humanistische Bibliothek, Reihe II: Texte, Band 14; München: Wilhelm Fink Verlag, 1981, 205 blz., DM58,—, ISBN 3 7705 1762 8).

In een zeer uitgebreide en degelijk gedocumenteerde inleiding wordt de lezer van deze studie binnengevoerd in de kring van de Groningse humanisten, zich verzamelend in de abdij van Aduard, een kring waarvan vader Joannes Canter een der coryfeeën was. Nadat een beeld geschetst is van de begaafde Cantersfamilie, wordt dan zoon Jacobus ten tonele gevoerd. Spaarzame gegevens tonen aan, dat hij in of rond 1491 in Augsburg vertoefde en daar zijn dialoog over de eenzaamheid schreef. Na een uitvoerige uiteenzetting over vorm,